

Bolechowska, Maria

"Istorija psychologii", M. G. Jaroszewskij,
Moskwa 1966 : [recenzja]

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 14/4, 716-718

1969

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

M. G. Jaroszewski, *Istoria psychologii*. Izdatielstwo „Mysl”, Moskwa 1966, ss. 554.

Wydana w 1966 r. książka M. G. Jaroszewskiego to godna odnotowania pozycja dotycząca dziejów jednej z gałęzi nauki — psychologii. Dotychczasowe radzieckie pozycje z dziedziny historii psychologii różnią się od recenzowanej pod wieloma względami. Najczęściej obejmują jedynie omówienie wybranych kierunków psychologicznych, względnie traktują o rozwoju tej nauki w obrębie niewielkiego wycinka czasu. W ciągu lat ostatnich powstały w ZSRR prace o szerszym zakresie. Należy do nich niewątpliwie zaliczyć obronioną w 1965 r. dysertację doktorską A. W. Pietrowskiego *Kształtowanie się podstaw radzieckiej psychologii*.

Drugą tego typu pracą, zakrojoną na jeszcze większą skalę, jest *Historia psychologii* Jaroszewskiego. Ramy chronologiczne pracy świadczą o ogromie wysiłku autora, który objął studiami zarówno pierwsze ślady problemów psychologicznych w czasach cywilizacji starożytnej, jak i liczne kierunki naukowe powstałe w XIX w. i pierwszej połowie XX w.

Pierwsza część książki zawiera omówienie rozwoju myśli psychologicznej, związanej organicznie z naukami filozoficznymi i przyrodniczymi. W części drugiej autor przedstawił rozwój psychologii jako samodzielnej nauki. Całość jest poprzedzona krótkim wstępem, w którym zostały zawarte założenia ogólne pracy: marksistowskie podejście do historii wiedzy naukowej oraz związek psychologii z innymi dyscyplinami, tj. filozofią, naukami o przyrodzie i społeczeństwie.

Stosując zasadę historyzmu, autor stara się pokazać rozwój myśli psychologicznej na tle zmian stosunków produkcyjnych. Wychodzi on z założenia, że wiedza o psychice stanowiła w ciągu dziejów odbicie wzajemnego oddziaływania człowieka i środowiska naturalnego oraz społecznego. Rozwój psychologii w ciągu stuleci pozostaje w prostej zależności od potrzeb praktyki, przede wszystkim lekarskiej i pedagogicznej.

Powstanie psychologii jako odrębnej nauki wynikało z potrzeb ustroju kapitalistycznego i jego wymagań, by czynnik ludzki był wykorzystany w sposób jak najbardziej efektywny. W drugiej połowie XX w. nowe potrzeby rewolucji naukowo-technicznej spowodowały zmiany w dziedzinie badań psychologicznych, zmieniły ich kierunek i strukturę. Ponieważ psychologia znajduje się niejako na styku nauk społecznych i przyrodznawstwa, z wyjątkową siłą znalazła w niej odbicie walka materializmu z idealizmem.

W dziejach psychologii odnotować można przejawy dialektyki poznania, wyrażające się w tym, że przeżyła ona szereg kryzysów i rewolucji, do których zaliczyć można poglądy XVII-wieczne o mechanistycznym, podobnym do działania maszyny, charakterze zachowania się czy powstanie licznych szkół i kierunków na przełomie wieków XIX i XX. Powiązania psychologii z filozofią, naukami o przyrodzie i społeczeństwie stanowią linię przewodnią recenzowanej książki.

Część pierwszą książki rozpoczyna rozdział o powstaniu myśli psychologicznej w krajach Wschodu (głównie w Indiach i Chinach) na parę wieków przed naszą erą. Następny rozdział, *Psychologia starożytna*, omawia zarówno poglądy myślicieli Miletu (Talesa, Anaksymandra, Anaksymenesa), Heraklita z Efezu, koncepcje Parmenidesa, poglądy Pitagorasa, teorię atomistyczną Demokryta, założenia nauki sofistów, jak również platoński system obiektywnego idealizmu. Specjalne miejsce poświęca Jaroszewski dziełom Arystotelesa. W okresie hellenistycznym zwraca uwagę na perypatetyków, Epikura i stoików. Z kolei w epoce starożytnego Rzymu wyróżnia prace Lukrecjusza, omawia traktaty Galena, ustosunkowuje się krytycznie do idealistycznych poglądów Filona z Aleksandrii oraz przedstawicieli neoplatonizmu — Plotyna i żyjącego nieco później św. Augustyna.

Kiedy prześledzić u Jaroszewskiego obszerny rejestr uczonych świata starożytnego, zajmujących się problematyką psychologiczną, wydaje się, że pominięte zostały sprawy, jakie poruszał w swych pracach Cyceon, a które dziś dopiero zaczynają się pojawiać na warsztacie psychologii naukowej. Zaliczyć tu niewątpliwie można rozprawy: *De officiis*, *Cato maior de senectute*, *Laelius de amicitia*, *De fato* i in. Rozważaniami o naturze ludzkiej zajmował się w czasach Cesarstwa Seneka (*De clementia*, *De beneficiis Epistolae morales ad Lucilium*), o którym brak choćby krótkiej wzmianki. Uwzględnienia też wymagają spostrzeżenia psychologiczne Marka Aureliusza, zawarte w *Rozmyślaniach*.

Omawiając epokę feudalizmu, autor uzupełnia dane dotyczące rozwoju myśli psychologicznej osiągnięciami przyrodników, szczególnie lekarzy reprezentujących świat arabski (Awicenna i Awerroes); przedstawia nie tylko reprezentatywne dla tego okresu poglądy Tomasza z Akwinu, ale również i tendencje odrzucające teologiczny sposób objaśniania zjawisk (R. Bacon).

Dalszy rozdział *Historii* przynosi obraz rozwoju myśli psychologicznej w epoce odrodzenia. Po nim autor z osobna ukazuje rozwój tej myśli w wiekach: XVII, XVIII i w pierwszej połowie XIX w. Tego rodzaju układ rozdziałów, wysuwający na czoło kryterium chronologii, wydaje się sztuczny.

W drugiej części książki autor rozważa na wstępie dialektyczno-materialistyczne podstawy psychologii. Następnie zajmuje się przesłankami jej przekształcenia się w naukę samodzielną. Są to, jego zdaniem: fizyko-chemiczna szkoła w biologii, darwinizm, nauka o odruchach, a także psychofizjologia organów zmysłowych, psychofizyka i badanie czasu reakcji.

Trudno się zgodzić z tym ostatnim stanowiskiem. Można mówić nawet o pewnej niekonsekwencji. Sam autor, bowiem omawiając postępy fizjologii organów zmysłowych, pisze, iż wyrosła z niej najbardziej rozwinięta część współczesnej psychologii fizjologicznej; podkreśla też zasługi H. Helmholtza i jego wkład w naukę psychologii. Podobnie przedstawia się sprawa psychofizyki zainicjowanej przez G. Fechnera, która, jak sam autor mówi, stała się podstawą psychologii eksperymentalnej. Również wymienione przez niego badanie czasu reakcji stanowi po dziś dzień ważny zakres działalności psychologii eksperymentalnej czy psychologii pracy. Wszystkiego tego nie można więc traktować jako „przesłanek” przekształcenia się psychologii w samodzielną naukę.

Omawiając XIX-wieczną psychologię, autor przedstawia sześć programów przeobrażenia psychologii w naukę doświadczalną. Są to: program W. Wundta, empiriokrytycyzm E. Macha i R. Avenariusza, plan przekształcenia systemu pojęć psychologicznych, czyli „psychologia aktów” F. Brentano, psychologia ewolucjonistyczna H. Spencera, plan J. Rusha i program I. Sieczonowa.

Nie wiadomo właściwie, dlaczego autor stosuje ograniczenie czasowe do XIX w.; czy nie lepiej byłoby dzieje te doprowadzić do połowy XX w.? Poza tym można wątpić, czy wszystkie z wymienionych programów „przeobrażenia psychologii” istotnie do takich się zaliczają. Np., czy empiriokrytycyzm Macha i Avenariusza to program psychologiczny? Fakt, że przedstawiciele i twórcy tego pozytywistycznego kierunku filozoficznego nawiązywali do psychologii, że Mach podzielał świadomościową koncepcję psychiki, Avenarius próbował zaś nadać swej koncepcji „obiektywny” charakter (jak pisze Jaroszewski na s. 418), że obaj wysuwali problemy psychologiczne — nie upoważnia do przypisywania im autorstwa programu przebudowy psychologii w naukę doświadczalną.

W dalszych rozdziałach książki autor zajmuje się rozwojem różnych gałęzi psychologii; czyni to zresztą trzykrotnie: w odniesieniu do okresu końca XIX i początku XX w., następnie do lat 30- i 40-tych bieżącego stulecia, a wreszcie oddzielnie omawia tę sprawę w rozdziale poświęconym wyłącznie psychologii radzieckiej.

Rozdział ostatni (opracowany przez A. W. Pietrowskiego) obrazuje rozwój psychologii radzieckiej. Wychodząc od charakterystyki sytuacji psychologii w Rosji przedrewolucyjnej, autor przedstawia walkę poglądów reprezentantów krańcowo różnych stanowisk ideologicznych oraz nieudane próby przebudowy tej nauki w oparciu o refleksologię i reaktologię. Wreszcie wskazuje, że po przewyciężeniu błędnych tendencji opracowane zostają ważniejsze założenia psychologii na podstawie teorii marksistowsko-leninowskiej.

Niektóre ogólnikowe stwierdzenia autora, zawarte we wspomnianym rozdziale, nie zadowolają czytelnika; np.: „Z końcem lat 30-tych i na początku lat 40-tych mają miejsce poważne osiągnięcia radzieckich psychologów. Prowadzone są prace w zakresie podstaw teoretycznych psychologii, szeroko rozwija się praca badawcza” itd. (s. 544). Wydaje się, że autor stara się ominąć czy nazwać po imieniu trudności, które napotykał rozwój psychologii w Związku Radzieckim. Nie dość wyraźnie został zaakcentowany duży wpływ pawłowizmu na psychologię; a przecież celowe byłoby odnotowanie przez historyka szeregu faktów, tym bardziej że ścieranie się zwolenników pawłowowskiego wariantu przebudowy psychologii z reprezentantami innych poglądów jeszcze ciągle trwa.

Jedynie domyśleć się można pewnych nieprawidłowości w rozwoju psychologii radzieckiej. Autor mianowicie przedstawia gałęzie psychologii (psychologia pracy, psychotechnika, psychologia pedagogiczna, patopsychologia), pozostawiając bez komentarza widome dysproporcje ich rozwoju w stosunku do rozwoju psychologii ogólnej — zasadniczego pnia, z którego te gałęzie wyrastają.

Przedmiotem dyskusji nad całością książki może być ilość miejsca poświęcona na omówienie wkładu poszczególnych psychologów w dzieło rozwoju nauki. Część druga pracy powinna być zapewne bardziej rozbudowana, gdyż pierwsza to właściwie wstęp do psychologii jako nauki.

Czytelnik polski czuje się trochę zawiedziony brakiem jakiegokolwiek, choćby najmniejszej, wzmianki o wybitnych psychologach naszego kraju: J. W. Dawidzie, J. Joteyko, S. Baley, S. Szumanie czy innych.

Uwzględniając zamówienie społeczne czytelników spoza Związku Radzieckiego, posługujących się na co dzień alfabetem łacińskim, w następnych wydaniach należałoby przynajmniej w indeksie umieścić w nawiasach cytowane nazwiska w oryginalnej pisowni.

Na zakończenie podkreślić trzeba z całą stanowczością, że powyższe uwagi czy refleksje, które nasunęły się po dokładnym przestudiowaniu książki, nie umniejszają jej wartości. Już sam przegląd zagadnień poruszonych w recenzowanej książce budzi podziw dla trudu autora. Wydaje się, że przetłumaczenie na język polski całości czy choćby poszczególnych części pracy byłoby pożyteczne, pozwalając zapoznać się z jej treścią tym, którzy nie mogą jej czytać w oryginale rosyjskim.

Maria Bolechowska

Edward Lipiński, *Historia powszechnej myśli ekonomicznej do roku 1870*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1968, ss. 538.

Jedna zaleta tzw. okresu minionego jest dla rozwoju nauk ekonomicznych w Polsce niewątpliwa. Lata 1949—1956 to okres wyjątkowego wprost ożywienia badań nad historią myśli ekonomicznej. Skupiono się wtedy głównie na dziejach polskiej myśli społeczno-gospodarczej. Ale i historia powszechna wydatnie na tym skorzystała. Ożywieniu owych badań sprzyjały, oczywiście, przede wszystkim trud-